

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І.МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

БОГОЛОЖ Володимир Миколайович

АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ХАРАКТЕР ПОЛІТИЧНОГО
ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 20 ст.
/ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРОБЛЕМИ/

23.00.02 - Політичні інститути та процеси

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття
наукового ступеня кандидата політичних наук

Одеса - 1993

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському державному університеті імені І.І.Мечникова.

Науковий керівник: доктор історичних наук
професор Шелест Дмитро Сергійович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук
професор, академік Української
Академії політичних наук
Семків Остап Іванович

доктор філософських наук
професор Чугуєнко Віталій Михайлович

Провідна організація: Дніпропетровський державний
університет, Міністерство освіти
України, м.Дніпропетровськ

Захист відбудеться "29" жовтня 1993 року
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068 24.12 при Одеському
державному університеті імені І.І.Мечникова за адресою:
270105, м.Одеса-5, вул.Генуезька, 22.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеського
державного університету імені І.І.Мечникова за адресою:
270100, м.Одеса, вул.Радянської армії, 24.

Реферат розісланий "23" вересня 1993 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доцент

Скрипник А.І.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00802541 (K)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Актуальність теми дослідження. У складних умовах розбудови незалежної держави Україна гостро відчувається роль і вплив суб'єктивного фактору. Діалектична суперечливість розвитку, непередбаченість багатьох явищ, об'єктивні політичні, економічні, етнографічні труднощі викликають все більшу потребу в об'єднаних центрах - ініціативних діячах, активних партіях, діяльних суспільних організаціях, які б відстоювали інтереси різних соціальних, етнічних та інших верств і груп населення.

Ім більш важливим це стає за умов становлення та розвитку багатопартійної системи, підвищення ролі регіональних політичних інституцій, які пропонують ті або інші шляхи подальшого розвитку суспільства, альтернативні варіанти вирішення самих болючих проблем. Діяльність різних гартій, місцевих політичних об'єднань персоніфікується в конкретній особі - лідері.

В зв'язку з цим надзвичайно актуальним уявляється завдання дослідження інституту політичного лідерства, особливо на рівні партій, течій, суспільних рухів, у межах регіональної спільноти.

Очевидно також, що не всі політичні процеси мають свої чітко визначені закономірності, є очікуваними та фатальними. Скоріше, навпаки, перехолова доба, доба відродження та розбудови держави, завжди містить у собі вибір різних можливостей і, як показує історичний досвід, закономірність виявляється саме у наявності альтернативних варіантів за досить широкою шкалою. Знову ж таки, кожний альтернативний шлях розвитку, кожна альтернативна програма уособлюються в діях та закликах конкретного політичного лідера, якого підтримують і за яким слідує широкі маси.

Для згребігання негативних явищ конче необхідним здається завдання виявлення історичних аналогів політичного розвитку. Це, при використанні проєктивної методики та порівняльного аналізу, дозволяє розпізнати основні тенденції політичних процесів, спрогнозувати та змодельувати практичні форми реалізації сучасного політичного лідерства.

Якщо уважно проаналізувати реалії сьогоденного дня, то виявляється, що вони дуже схожі з подіями та явищами політичного життя України початку 20 сторіччя. Паралелі напрошуються самі по собі. Головними питаннями тоді були: відтворення національної незалежності, досягнення національної згоди, національно-культурне відродження, вихід із кризового економічного стану. Ці ж проблеми постали перед Україною й сьогодні.

Політична історія українського народу також свідчить про те, що з самого початку український політичний рух, а відтак національно-політична думка, розвивались в двох основних напрямках: національно-ліберальному – драгоманівському та національно-радикальному – самостійницькому. Сьогодні ж, як і тоді у боротьбі за вирішення нагалих проблем зіткнулися дві лінії – поміркована та крайня, орієнтована на тісні стосунки з Росією і виключно самостійницька. Кожна з них мала і має своїх відповідних політичних лідерів.

В зв'язку з цим, метою дисертації стало з'ясування сутності поняття "політичне лідерство" та звернення до національної історії з метою дослідження та оцінки програмових засад, політичної поведінки, динаміки діяльності альтернативних політичних лідерів в українському визвольному русі на початку 20 ст.

Об'єкт роботи стачовить діяльність конкретних політичних лідерів у національно-ліберальній та національно-радикальній течіях українського визвольного руху. Дослідження має хронологічні, а також географічні межі: функціонування політичного лідерства розглядається у рамках однієї політичної системи, на одному відрізку часу, в умовах певної політичної ситуації, що склалась у Наддніпрянській Україні на початку 20 ст.

Завдання дослідження:

- концептуалізувати категорію "політичне лідерство", визначити наукові критерії для класифікації різних варіацій політичного лідерства та проведення порівняльного аналізу;
- дати оцінку політичній ситуації в Наддніпрянській Україні початку 20 ст., за якої реалізовувалося конкретне політичне лідерство, виявити її основні тенденції, визначити можливий спектр альтернативних шляхів розвитку політичного процесу;
- ідентифікувати альтернативних політичних лідерів у національно-визвольному русі, проаналізувати їх політичну філософію та методологію поглядів, визначити їх політичні цілі та програми, простежити як вони змінювались в часі;
- виявити інституціональні механізми та структурні ресурси, якими оперували конкретні політичні лідери, дослідити їх психологічні конструкції з метою пояснення політичної поведінки;
- сформулювати практичні рекомендації і пропозиції, спрямовані на досягнення оптимальних результатів діяльності різних політичних лідерів та їх взаємодії.

Міра наукової розробленості проблеми.

Проблема політичного лідерства знайшла своє відображення в ба-

гатьох роботах західних та вітчизняних вчених, представників різних суспільних наук: політології, соціології, політичної психології, філософії і т.д.

Більшість політологічних досліджень великої ваги надають проблемі інституціоналізації владних структур, зокрема діяльності їх керівників /наприклад, розвідки західних вчених – У.Бенніса, Дж.Бернса, чи вітчизняних – В.Амеліна, О.Омарова, О.Пригожина, Ю.Тихомирова та інших/. У цих роботах приділяється мало уваги лідерам і лідерству як таким, а докладно висвітлюються конкретні умови діяльності лідерів. Разом з тим, на Заході існує ряд концепцій, що висвітлюють природу лідерства як такого. Вони детально проаналізовані Г.Ашпінгом та деякими іншими дослідниками. Серед робіт, що претендують на єдиноплющчий аналіз феномену політичного лідерства, виділяються дослідження А.Блонделя, Р.Гакера, серед радянських дослідників С.Андрєєва та інших.

В останні роки проблемою політичного лідерства стали займатись й українські політологи В.Боборикін, С.Васильцов, М.Григорчук, Д.Шелест, О.Якубовський; вона ж порушується в учбових посібниках з політології Н.Назарової, О.Семківа та інших. Ці вчені розглядають окремі аспекти лідерства, виявляють напрямки, за якими слід йти при вивченні політичного лідерства.

Основний соціологічний внесок у аналіз політичного лідерства зроблений М.Вебером, чия типологія і концепція харизми є особливо цінними для розуміння лідерства і політичного життя в цілому. Його твори нещодавно стали доступними, вивчалися і розвивалися такими дослідниками як С.Ожиганов, Р.Шакова та ін. Західних соціологів /наприклад, В.Парето, Р.Міхельса, Г.Москі, Р.Мілса та ін./ займала також проблема політичних еліт, що сприяло проясненню деяких аспектів лідерства. Разом з тим очевидно, що соціологічні дослідження зосереджуються на другорядних аспектах лідерства, а не являють як такому, центральне місце у них відводиться власне не лідерству, а політичним структурам.

Психологічний підхід у вивченні політичного лідерства започаткувався Г.Лассуеллом. Такі західні психологи як Д.Барбер, Б.Бесс, М.Херманн провели цілий ряд емпіричних досліджень, в яких пояснювали політичну поведінку лідерів, звертали особливу увагу на риси їх характеру. Серед вітчизняних представників соціальної та політичної психології виділяються Н.Жеребова, Г.Макарова, В.Поршнев, Б.Пафигін, А.Сорокової, В.Шепель. Вони також зробили великий внесок в розробку проблеми політичного лідерства, довели перективність психологічно-

го підходу. Але, недоліки психологічного аналізу очевидні. Дослідження у цій області концентруються в основному на лідерстві у малих групах, що зрозуміло, оскільки в них можливо проводити експерименти, тобто, ці досліді не завжди допомагають в аналізі великих, тривало існуючих, а також позаасоційованих спільностей, що становлять основний елемент політичного життя.

Філософи /наприклад - О.Демидов/ значно розширили просторово-часові орієнтири вивчення лідерства. Представники соціальної антропології та етнографії /серед них виділяється Л.Куббель/ досліджували питання першовитоїв політичного лідерства, описували форми і геноваженні лідерів.

Історична наука вплинула на вивчення політичного лідерства в незначній мірі, хоч політологи постійно звертались до неї, не маючи часто інших джерел інформації, крім як історичних. Очевидно, це пов'язано з тим, що історія частіше описувала явища, залишаючи їх політичний аналіз політологам. Проте, у самих історичних дослідженнях феномен лідерства посідає значне місце, крізь його призму розглядається, особливо на Заході, багато проблем.

В останні часи в українській історичній науці з'явилось багато робіт, що ставлять собі за мету описати політичний портрет того або іншого політичного діяча, ім'я якого в умовах тоталітарного минулого було невідомим, або ж спотвореним офіційною пропагандою /наприклад, роботи С.Білоконя, Р.Пирого, Ф.Проданюка, А.Ткачука, О.Турбайчука/. Та в цих роботах переважує біографічний підхід, що концентрує основну увагу майже виключно на індивідуальних випадках без спроби узагальнення, має скоріше описовий, аніж аналітичний характер.

В роботі над досягненням основної мети дисертації виявились великі труднощі пов'язані з відсутністю зібраного історичного матеріалу, необхідного для з'ясування альтернативного характеру політичного лідерства у національно-визвольному русі України початку 20 ст.

У загальних та спеціальних наукових роботах з історії України, що були видані за радянських часів, національно-визвольний рух навіть окремо не виділявся, а розглядався як один із потоків, невідомою складовою частиною буржуазно-демократичної революції. Історична дорадкова література замовчувала імена провідних діячів визвольного руху. Твори по дослідженню української суспільно-політичної думки початку 20 ст. навіть не вказували на окремі політичні течії в розвитку теоретичних вчень. З проблеми дисертації нема жодної монографії чи наукової статті.

Лише в останні роки перевидані загальні роботи по історії України М. Аркаса, М. Грушевського, Д. Дорошюка, І. Кичи́евича, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного, що раніше були заборонені, в яких містяться деякі відомості про провідників різних політичних течій, називаються імена. Значно допомогли дисертанту також статті з проблем національно-визвольного руху в Україні на початку 20 ст., що з'явилися в українській історичній літературі у 1991-1993 рр. /наприклад, роботи О. Голобуцького, М. Козирього та О. Поліщука, І. Кураса, Ф. Турченка та Т. Герашенко, І. Самарцева, П. Шморгуна та інших/.

В цілому ж автор використовував історичні джерела, неопубліковані архівні матеріали.

Надзвичайно важливі відомості про політичних лідерів національно-визвольного руху містять газети та журнали початку 20 ст., а саме: часописи "Гасло" /1903/, "Іскра" /1904/, "Киевлянин" /1904/, "Правда" /1893/, "Праця" /1903/, "Рада" /1906-1913/, "Сын Отечества" /1905/, "Слобожанщина" /1906/; місячники "Київська старовина" /1900-1906/, "Літературно-науковий вістник" /1898-1914/, "Україна" /1907/. Багато фактичного матеріалу зафіксовано з періодики післяреволюційного часу, що її видавали українська діаспора за кордоном. З метою отримання більш достовірної інформації використовувались видання різних за політичною орієнтацією органів: тижневик "Тризуб" /1925-1940/ - як неофіційний орган уряду УНР в екзилі, місячник "Нова Україна" /1920-1926/ - орган УСДРП, ДСР; місячник "Хліборобська Україна" /1920-1926/ - орган монархістської групи в еміграції та інші.

Іншу групу джерел складає історична література, що була написана учасниками визвольних змагань /О. Гермайзе, І. Доушенко, І. Мазепою, Р. Млиновецьким, П. Христоком/ по слідстві подій, а також спомини і мемуари свідків діяльності політичних лідерів, до стала об'єктом розвідки - В. Андрієвського, В. Винниченка, М. Галагана, М. Грушевського, О. Лотоцького, С. Русою, П. Скоропадського, Ю. Тютюнника, А. Франко-Ключко, М. Шаповала та інших. Ці джерела перебували під особливою увагою, так як вони дуже суб'єктивні, матеріали в них іноді відповідно спрешаровані або підібрані так, що могли доводити заздалегідь заготовлену тезу. Тому при їх використанні автор дотримувався історичного підходу та застосовував метод порівняльного аналізу.

Дисертантом також широко використовувались архівні матеріали, що містяться у Центральному історичному архіві України в м. Києві, а також матеріали епістолярної спадщини.

При з'ясуванні політичної філософії та методології поглядів того або іншого політичного лідера автор опирався на певні здобутки теоретичної думки минулого, використовувачи праці М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, В. Типинського та інших.

Важливу групу джерел складають олімпічні твори, трактати, публіцистичні статті, що були написані самими політичними лідерами, діяльність яких стала об'єктом досліджу. А саме: праці С. Чикаленка, як одного із лідерів національно-демократичної течії - "Спогади" /1925-1926/, "Щоденник" /Львів 1931/, щоденникові записи від 1918-1919 рр., багато публіцистичних статей та ін.; твори М. Міхновського, як найбільш активного політичного лідера національно-радикальної самостійницької течії - "Самостійна Україна" /1900/, "Робітницька справа в програмі УНП" /1903/, "Десять заповідей УНП" /1903/, "Програма Української Народної партії" /1906/, багато публіцистичних статей в різних газетах та ін.

Методологічна основа дослідження.

При вирішенні завдань дисертації автор намагався керуватися принципами об'єктивного аналізу та історизму. На різних стадіях роботи /при визначенні критеріїв класифікації та типологізації політичного лідерства, під час узагальнення обширного документального матеріалу, при виявленні альтернативних політичних лідерів/ широко застосовувався метод компаративізму.

Але вартість порівняльного аналізу багато в чому залежить від міри і глибини пізнання суттєвих рис політичного лідерства, його специфіки. Це міг дати лише метод емпіричного аналізу, основу якого склали мемуарні, архівні, документальні матеріали. З його допомогою були знайдені докази інтуїтивним припущенням, які також були аналітичним інструментом, що застосовувався автором.

Політичне лідерство розглядається дисертантом як цільний інститут, тому при його дослідженні застосовується метод системного аналізу. Цей метод передбачає вивчення політичного лідерства як об'єкту, що включений в більш широкий комплекс зв'язків і відносин /тобто як підсистему у рамках більш широкої системи/, так і деталізацію його, розкриття його структурованості, розчленованості /тобто виявлення підсистем, елементів, що його складають/.

Сама проблема дисертації вказує на те, що в ній значно розширюються уявлення на здавна існуючу схему закономірного, економічно детермінованого розвитку політичних процесів, звертається особлива увага на можливість альтернативних шляхів. Врахування альтернатив, на погляд автора, значно доповнює універсальні схеми розвитку і

відрізняється від них своєю просторово-часовою об'ємністю і соціально-філософською визначеністю, що здатне позитивно відбитися на реконструкції політичних процесів в історичному минулому України.

В дисертації розглядаються можливі альтернативи політичного лідерства і у науково верифікованих гіпотезах прогнозується розвиток подій згідно альтернативного вибору. Тобто, в певній мірі застосовується й проєктивна методика, метод моделювання, що супроводжується не лише історичним, але й логічним пізнанням окремих явищ.

В заключній частині дисертації автор вживає метод аналогії, який надає роботі практичної вартості.

На захист виносяться такі положення:

- категорія "політичне лідерство" характеризується концептуальною широтою, багатоаспектна, багатопроблемна, багатфункціональна;
- не всі політичні процеси підлягають закономірностям розвитку,
- в умовах висококонфліктних суспільств, особливо в перехідний період, завжди існують альтернативні варіанти розвитку, що уособлюються альтернативними політичними лідерами;
- реалізація тієї чи іншої альтернативи політичного лідера прямим чином залежить не лише від економічних, але й від суб'єктивних факторів; особливо від політичної культури об'єкту лідерства, ступеня його національної самоідентифікації;
- результативність політичного лідера залежить від багатьох факторів: від політичних можливостей, які він має у своєму розпорядженні, від характеру та міри бажаного впливу, від методів і способів в реалізацію настанов, від стилю політичної поведінки, від конкуруючих спроб інших політичних лідерів впливати на тих же суб'єктів політики;

- в українському національно-визвольному русі на початку 20 ст. більш результативним виявилось політичне лідерство національно-демократичної течії, яке завдяки поміркованим діям, центристській позиції на якийсь час здобуло загальнонаціональне визнання і менш результативним - політичне лідерство національно-радикальної течії, що своїми політично незваженими діями відстоювало від себе часелення певної політичної культури і рівня національної свідомості.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що, по-перше, зроблена спроба розглянути політичне лідерство в усіх аспектах його реалізації, в одній аналітичній площині; по-друге, вперше в науковій літературі на широкому документальному матеріалі проаналізовано політичне лідерство в національно-ліберальній та національно-радикальній самостійницькій течіях українського визвольного руху на початку 20 ст.

Доводиться теза про те, що в Україні на початку 20 ст. склались передумови різних шляхів досягнення національної свободи. Вказується на те, що поміркваному, поступовому розвитку подій у 1917 році під проводом політичних лідерів соціалістичної, автономістичної орієнтації існувала альтернатива самостійного незалежного розвитку України, яка знайшла своє виразне оформлення у політичних інституціях та мала своїх політичних лідерів. Але останні не спромоглися схилити на своє сторону широкі маси, пропагували естремістські, надто екстремивні форми досягнення ідеалів, нерідко застосовували тактику гуртківства і змовництва, в значній мірі нехтували соціально-економічними проблемами і тому не отримали загальнонаціонального визнання.

Теоретичне та практичне значення дисертації полягає в тому, що по-перше, зроблена спроба розкрити зміст поняття "політичне лідерство" і його цілісності; по-друге, на конкретно-історичному документальному матеріалі проаналізована динаміка реалізації політичного лідерства як окремого важливого політичного інституту, що може бути основою для подальшого розвитку та вивчення проблематики, чи застосовуватись в учбовому процесі, по-третє, оволодіння науковими знаннями про політичне лідерство дає можливість прогнозувати цей політичний феномен, його політичну поведінку, з'ясувати перспективність того або іншого лідера, а наукові висновки та практичні рекомендації можуть застосовуватись у політичній практиці, сприяти вирішенню проблем сучасного політичного життя.

Апробація роботи. Результати дослідження знайшли відображення в доповідях на науковій студентській конференції "Перебудова та гуманізація вузівської освіти" /Одеса, 1990 р./; на регіональній міжобласній науково-методичній конференції "Актуальні проблеми гуманітарної підготовки студентів" /Одеса, 1991 р./; на міжвузівській науково-практичній конференції "Буржуазні революції 17-19 ст.: історія політики, історія ідей. До 425-тиріччя Нідерландської буржуазної революції" /Одеса, 1991 р./; на міжобласній регіональній студентській науковій конференції "Суспільні науки і проблеми гуманізації вищої освіти" /Одеса, 1991 р./; на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми сучасної політики та шляхи їх здійснення" /Одеса, 1993 р./; на Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 75-річчю Дніпропетровського державного університету "Українознавство і гуманізація освіти" /Дніпропетровськ, 1993/.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, заключної частини, додатків та списку джерел і літератури.

2. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтована актуальність, показано ступінь розробки теми, сформульовані мета і завдання дослідження, визначені наукова новизна і практичне значення дисертації.

В першому розділі "Інститут політичного лідерства та характеристика конкретно-історичних умов його функціонування" - розглядається теоретична основа дослідження, дається політологічна оцінка конкретно-історичних умов, за яких функціонували конкретні політичні лідери, діяльність яких стала об'єктом розвідки.

На основі досягнень політичної думки наводиться дефініція категорії "політичне лідерство". Автор приходить висновку, що інститут політичного лідерства є одним із найважливіших елементів будь-якої політичної системи, одним із механізмів регулювання людей, соціальних груп, партій, політичних течій, рухів, суспільства в цілому. Його сутність бачиться у відношенні домінування та підкорення, впливу та наслідування.

Дана категорія характеризується концептуальною широтою, має різні аспекти, багатофункціональна, визначається цілісністю і вказує на безліч шляхів, якими необхідно йти при її аналізі. Дисертант зауважує на тому, що політичне лідерство слід розглядати як певну систему, що має складові елементи - політичний лідер, інструменти, інституціональні механізми та ресурси, певне коло послідовників, середовище. На кожній стадії аналізу конче необхідним уявляється врахування політичної ситуації. Наводяться означення елементів цієї системи.

Особлива увага звертається на те, що політичне лідерство при з'ясуванні його ролі і впливу має досліджуватись у динаміці.

Реальна політична дійсність містить різні типи політичного лідерства. Саме тому вони потребують класифікації - це тим більш важливо, що метою дисертації є характеристика різних політичних лідерів, що можливо лише з допомогою методу порівняльного аналізу, який, в свою чергу, потребує з'ясування певних критеріїв, за якими можна розрізняти лідерів.

Автор наводить численні варіанти типологізації політичного лідерства, які пропонують як західні дослідники, так і вітчизняні вчені, вказує на те, що більшість варіантів типології не може бути прийнятими безумовно, так як вони, як правило, будуються на одному якомусь критерії, в той час, як для досягнення всіх або найважливіших аспектів політичного лідерства у найбільш повному вигляді необ-

хідно застосовувати багаторізні виміри.

Проведений огляд здобутків політичної думки дозволив вивести певні наукові критерії для аналізу різних політичних лідерів.

Далі наводиться політологічна оцінка конкретно-історичної ситуації та деяких інших сталих величин щодо характеристики політичних лідерів, діяльність яких розглядається в наступних розділах.

Політичний режим самодержавства, що існував на початку 20 ст. у Наддніпрянській Україні, характеризувався наявністю таких інституціональних та процедурних елементів, що мали на меті перешкодити появі нових політичних ініціатив, особливо у ділянці національного розвитку та зміни політичного устрою, та обмежували можливість появи опозиційного політичного лідерства.

Разом з тим, важке соціальне становище населення та кризова атмосфера створювали сприятливі умови для політичного лідерства, що висувало програму змін. До того ж, політична ситуація була висококонтрактною. Однак в фокусі конфлікту знаходилося декілька суперечностей, що вело до висунення суперечливих вимог різними групами і їх уособлення різними політичними лідерами. Тобто в самій політичній ситуації була закладена можливість співіснування альтернативних лідерів.

В зв'язку з відсутністю правових інституцій, в яких би це лідерство функціонувало, воно стало виникати стихійно. Цей процес супроводжувався формуванням нелегальних політичних партій, в рамках яких і реалізовувало себе те або інше політичне лідерство.

Серед декількох політичних рухів автор виділяє національно-визвольний як такий, що, якщо ще й не мав загальної підтримки, але мав перспективу політичного успіху; в середині якого активно діяли різні політичні течії, що відстоювали альтернативні шляхи здобуття національної свободи та ставили перед собою певні цілі. Як альтернативні одна до одної дисертант визначає національно-ліберальну демократичну та національно-радикальну самостійницьку течії, що уособлювалися альтернативними політичними лідерами.

В другому розділі -- "Політичне лідерство в національно-ліберальній течії українського визвольного руху /Б.Х.Чикаленко/", автор на прикладі діяльності Євгена Харлампійовича Чикаленка розглядає основні характеристики функціонування інституту політичного лідерства в національно-ліберальній течії.

Документальний, архівний, історико-мемуарний матеріал дозволив автору ідентифікувати положення Б.Х.Чикаленка у національно-ліберальній течії українського визвольного руху початку 20 ст. з положеннями

політичного лідера. Відзначається, що спосіб досягнення цього положення був демократичний і легітимний – він чи то обирався, чи то висувався спонтано на роль лідера в умовах певної специфічної і, як правити, досить значимої ситуації. Його лідерство протікало як у рамках індивідуального /на чолі Української Демократичної партії/, так і групового /на чолі Української Демократично-Радикальної партії чи Товариства Українських Поступовців/ політичного лідерства; як у явній активній /на етапі до 1917 р./, так і у скритній пасивній /під час визвольних змагань у 1917–1920 рр. / формі; було досить тривалим. Щодо існуючого до 1917 року політичного режиму воно було опозиційним і реалізовувалося в позаінституціональних структурах.

Проаналізувавши основні політичні твори Б.Чикаленка та програмові документи політичних партій, які він очолював, дисертант дійшов висновку, що політична філософія Б.Чикаленка та методологія його поглядів базувались на загальнолюдських ідеалах та цінностях, поєднували у собі ідею індивідуальної та національної свободи, тобто характеризувались ліберальними настановами.

Його політична програма охоплювала широке коло питань, відстоювала республіканську конституційно-демократичну перспективу; виділялась своїм еkleктичним характером та спекулятивною проблематикою /наприклад – запозичення з огляду на агітаційно-пропагандистські цілі ідеї соціалізму/; в зв'язку з мінливістю наявної політичної ситуації, вона коливалась від республіканської до монархічної ідеї. В її основі лежала конкретна мета – досягнення національного визволення, яка, не дивлячись на те, що приймала різні форми та обсяг /спочатку тільки і лише автономію у складі Російської федеративної республіки, а після трагічного закінчення українських визвольних змагань 1917–1920 рр. повне виречення автономістських поглядів і перехід на самостійницькі позиції/, – становила провідний пункт його програми, її константу.

Спосіб реалізації політичної програми логічно впливав із ліберальних поглядів Б.Чикаленка і охоплював собою весь спектр механізмів нефізичного впливу: переконання, політичний тиск, угоду тощо. Він орієнтувався на мораль, право, ідеологію. Основними інституціональними механізмами та структурними ресурсами, якими оперував Чикаленко-лідер, були політичні організації, вплив через щоденну українськомовну газету, яку він видавав особисто та через пропагандистську літературу, індивідуальні та групові бесіди, широка меце-

натська діяльність. На всіх ділянках політичної роботи він виявляв демократичний стиль керівництва.

Аналізуючи конкретні політичні вчинки Б.Чикаленка, відомості про які містяться в численних мемуарах та архівних документах, співставляючи їх, автор відзначає, що політичне лідерство Б.Чикаленка мало винятково важливе значення для національно-визвольного руху в цілому. Воно виконувало різні функції: організаторську, мобілізаційну, консолідуючу, інтегративну, регулятивну, комунікативну, меценатську, інформаційну, пропагандистську, ідеологічну. Питома вага кожної з них була надзвичайно велика.

Що ж до соціальної бази Б.Чикаленка, то основну надію в реалізації своїх політичних ідеалів він покладав на свідоме селянство, яке мала очолити інтелігентська верства.

Особисті риси характеру, якими володів Б.Чикаленко, сприяли його політичній діяльності. Її результативності, поширенню його впливу. Вони цілком відповідали його типу лідера, вимогам політичної програми, узгоджувались зі стилем політичної поведінки, допомагали у виконанні політичних функцій. На найбільш суттєві з них вказують у своїх спогадах його сучасники. Про них же свідчать його конкретні політичні дії. Це високе почуття політичної відповідальності, сильна політична воля, толерантність, політична інтуїція та прагматизм, вміння зайняти компромісну середину, що забезпечувало йому центристську позицію. Політична культура Б.Чикаленка базувалась на національних традиціях, мала глибокі історичні коріння, закріплювала спадковість українського визвольного руху.

В зв'язку з внутрішніми /низька національна свідомість та несформованість національної політичної еліти/ та зовнішніми /утиски і переслідування з боку владних структур/ труднощами, політична діяльність Б.Чикаленка часто не досягала бажаних результатів. Політичні інституції, які він організовував та очолював, ще не мали і не могли мати широкого впливу, проте своїми активними діями він готував політичні структури, з яких у 1917 році склався національний уряд. Він ширив національну свідомість у масах і надавав українській справі відкрито політичного характеру.

У третьому розділі - "Політичне лідерство у національно-радикальній самостійницькій течії українського визвольного руху /М.І.Міхновський/", автор на прикладі діяльності Миколи Івановича Міхновського розглядає основні характеристики функціонування інституту політичного лідерства в національно-радикальній самостійницькій течії.

Документальний, архівний, історико-мемуарний матеріал дозволив автору прийти висновку, що з самого початку існування національно-радикальної течії в українському визвольному русі її активним політичним лідером був М. Міхновський. Спосіб досягнення лідерського положення в межах названої течії був, безперечно, легітимним. Воно протікало як у рамках індивідуального /на чолі Української Народної партії, наприклад/, так і групового /на чолі "Братства Тарасівців", чи Української Демократично-Хліборобської партії/ політичного лідерства. Особливістю Міхновського-лідера було те, що він наполегливо прагнув розширення масштабів свого впливу включно до загальнонаціонального і на цьому шляху не цурався будь-яких способів впритул до державного перевороту. Він знаходився в опозиції по відношенню до російських імперських владних структур на етапі до 1917 р., а також до майже всіх національних урядів, що формувалися після 1917 року.

Аналіз численних політичних творів М. Міхновського та програмових документів політичних партій, які він очолював, свідчить про те, що його політична філософія та методологія поглядів виходили з постулату пріоритету прав нації над правами особи, ґрунтувались на філософії сили, мали глибоку історичну обумовленість /наприклад, піднесення ваги Переяславської угоди 1654 року до рівня національної конституції самостійної держави/.

Основна ідея його політичної програми зводилась до вимог повної самостійності України. Це дозволило дисертанту характеризувати М. Міхновського як основоположника новітнього українського самостійництва /різновиду українського націоналізму/. Політична програма передбачала також широке коло заходів по реформуванню усіх ділянок життєдіяльності української нації, остаточне здійснення яких лежало у площині майбутньої перспективи – після досягнення самостійності. Поглядам М. Міхновського властиве було коливання від ідеї республіканського до ідеї монархічного устрою самостійної України; від визнання соціалістичного ідеалу до повного його заперечення. Деякі політичні декларації програми мають спекулятивний характер, тому часто не узгоджуються з конкретними політичними діями.

Спосіб реалізації політичної програми цілком відповідав його політичній філософії. Перевагу М. Міхновський надавав силовим діям. У складних умовах боротьби з імперськими владними структурами він не задовольнявся легальними методами боротьби, а проводив нелегальні, підкреслено демонстративні, експресивні і навіть екстремістсько-терористичні акції/як, наприклад, спроба підірвати пам'ятник

О.С.Пушкіну у Харкові /. В часи протистояння національним владним інституціям він вдавався до тактики змовництва та гуртківства, проводив нелегальні мілітаристичні акції /наприклад, організація виступу проти Центральної Ради силами деяких військових частин у липні 1917 року/. Тобто, він виявляв політичний екстремізм, виходив з того, що мета виправдовує засоби.

У своїй політичній діяльності М.Міхновський дотримувався авторитарного стилю керівництва, хоча часто у відношеннях із прихильниками та однодумцями його стиль політичної поведінки міг дещо змінюватися і навіть наближався до демократичного, тобто на різних рівнях він виявляв різний стиль політичної поведінки.

Політична поведінка М.Міхновського багато в чому визначалась психологічними особливостями та якостями його особи. Серед них виділяються схильність до максималізму, безкомпромісність і навіть фанатизм, які цілком відповідали радикальним вимогам його програми і задовольняли найближче оточення. Та водночас вони відштовхували більш численних поміркованих учасників українського визвольного руху. Він виявив себе, якщо не достатньо вправним, то виключно принциповим політиком, що твердо дотримувався крайньо лівої позиції.

Соціальну базу Міхновського-лідера потенціально становила українська інтелігенція. Та з початком української національно-визвольної революції у 1917 році він зневірився в ній, так як вона в переважній більшості залишалась на поміркованих та поступових позиціях, не визнавала доцільності раптових і рішучих дій. Саме тоді він основну силу, здатну звернути хід подій у бажаному йому напрямку, почав вбачати в українському воєнстві. Але в результаті невиважених дій, втягнувши військових в авантюристичну акцію проти Центральної Ради, М.Міхновський втратив їх підтримку і, врешті решт, залишився без широкої соціальної бази з вузьким гуртом однодумців, що і означило його долю політичного лідера.

Функціональний бік політичного лідерства М.Міхновського постає багатогранним. Перш за все виділяється ідеологічна функція, що характеризує його як лідера-ідеолога, лідера-теоретика. У цьому прояві його політичне лідерство було дуже результативним, так як він започаткував і теоретично обґрунтував політичну традицію, яка вже ніколи не преривалася - традицію новітнього українського самостійництва. Як лідер-практик М.Міхновський відігравав вельми важливу організаційну, мобілізаційну, пропагандистську, комунікативну функції. З цієї точки зору його лідерство принесло менш осяжні результати.

Разом з тим, слід наголосити на його ролі натхненника і "буди-

теля". Своїми діями, особливо під час національно-визвольної революції, він весь час "підштовхував" провідних діячів революції, вказував на вирішення найважливіших проблем, прискорював рух думок і еволюцію поглядів в напрямку усвідомлення кінцевої мети національних змагань.

В заключній частині дисертації підбиті підсумки дослідження, сформульовані висновки, висловлені рекомендації щодо проблеми, яка розглядається. Особлива увага звертається на питання необхідності співпраці між альтернативними лідерами на сучасному етапі. Вказується на те, що все краще із політичної думки минулого треба перенести в сьогодення. Зазначається, що ідея самостійної України М. Міхновського має таке ж велике значення, як і ліберальні, демократичні погляди С. Чикаленка. Разом з тим, автор пропонує відверто відмежуватись від тих теоретичних висновків минулого, що межує з нестримністю та шовінізмом /як, наприклад, гасло М. Міхновського - "Україна для українців"/.

Основні положення дисертації викладені автором у таких публікаціях:

1. Развитие самоуправления трудящихся на современном предприятии // Перестройка и гуманизация вузовского образования. Тезисы докладов на научной студенческой конференции. - Одесса. - 1990. - 0,2 п. л. /у співавт./

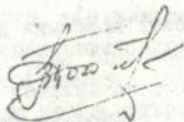
2. Проблема лидерства и гуманитарные науки // Актуальные проблемы гуманитарной подготовки студентов. Материалы региональной межобластной научно-методической конференции. - Одесса. - 1991. - 0,2 п. л. /у співавт./

3. Проблема политической власти и генезиса абсолютизма // Буржуазные революции 17-19 веков: история политики, история идей. К 425-ти летию Нидерландской буржуазной революции. Тезисы докладов и сообщений межвузовской научно-практической конференции. - Одесса. - 1991. - 0,4 п. л. /у співавт./

4. Проблема политического лидерства в условиях многопартийности // Общественные науки и проблемы гуманизации высшего образования. Тезисы докладов и выступлений на межобластной региональной студенческой научной конференции. - Одесса. - 1991. - 0,2 п. л. /у співавт./

5. Институт политического лидерства как один из механизмов практической реализации политики // Проблемы современной политики та шляхи її здійснення. Тези доповідей і виступів на Всеукраїнській науково-практичній конференції. - Одеса. - 1993. - 0,4 др. л.

6. Взаємодія інституту політичного лідерства і бюрократії в сучасних умовах //Українознавство і гуманізація освіти. Тези доповідей і виступів на Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 75-річчю Дніпропетровського державного університету. - Дніпропетровськ, 1993.- 0,2 др. л.

Подп. к печати 14.09.93г. Формат 60x84 1/16.
О^тем 0,7уч. изд. л. 1, п. л. Заказ № 1599. Тираж 100экз.
Гортипография Одесского управления по печати, цех №3.
Ленина 49.

Ab 28.025

AB 28.025